

Борисенко Ю. Є.

Студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИДИ ТА ФОРМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДУ

Стаття присвячена актуальній на сьогодні проблемі—відповідальності за злочин геноциду. Детально розглядаються види та форми відповідальності відповідно до норм національного та міжнародного права.

Ключові слова: геноцид, злочин, індивідуальна відповідальність, міжнародно-правова відповідальність, міжнародний трибунал.

Варто зазначити, що історично першим офіційним документом у міжнародному праві, що визначив явище геноциду була «Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього» від 9 грудня 1948. Відповідно до цього документу, геноцид—«дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку». [2, с. 85] До таких дій відноситься:

- 1) вбивство членів цієї групи;
- 2) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи;
- 3) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її. Може полягати у позбавленні групи продуктів харчування чи інших життєво важливих засобів існування, обмеженні або позбавленні медичної допомоги, створенні небезпечних для життя екологічних умов, насильницькому переселенні в непридатні для проживання місця;
- 4) заходи, розраховані на запобігання народжуваності в середовищі такої групи. Це може бути насильницька стерилізація, кастрація або контрацепція, заборона шлюбних союзів між членами однієї групи, примушування до абортів або створення життєвих умов, які сприяють збільшенню кількості вимушених абортів;
- 5) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу означає їх передачу в іншу національну, етнічну, расову чи релігійну

групу, вчинену всупереч волі батьків або осіб, які їх замінюють, і поєднану із застосуванням фізичного або психічного насилля.

Безперечно, геноцид — це найтяжчий та найантигуманніший злочин проти людства, а відповідно до цього, за скоєння таких дій передбачена відповідальність як окремої особи, так і конкретної держави, незважаючи на те, чи остання є учасником Конвенції, чи ні, і чи акт геноциду був скоєний до її прийняття, чи після. Так, у «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» йдеться: «особи, що чинять геноцид чи які-небудь інші діяння: — змова з метою здійснення геноциду; — пряме і публічне підбурювання до здійснення геноциду; — замах на здійснення геноциду; — співучасть у геноциді

підлягають покаранню, незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією правителями, посадовими чи приватними особами» [2, с. 85]. Згідно зі статтею VI «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», кримінальне переслідування і покарання осіб, винних у скоєнні актів геноциду, здійснюється національними судами та Міжнародним кримінальним трибуналом [2, с. 86]. За суб'єктами, котрі можуть бути притягнені до відповідальності за злочин геноциду виділяють індивідуальну відповідальність окремих осіб та відповідальність держави цілому.

Отже, варто зупинитися на особливостях індивідуальної відповідальності за вчинення геноциду. Геноцид відноситься до ряду злочинів, котрі підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Так, ст. 25 Римського статуту Міжнародного кримінального суду гласить, що особа за «відношення до злочину геноциду, пряме і публічне підбурювання інших до вчинення геноциду» буде нести індивідуальну кримінальну відповідальність [4]. Остання, в свою чергу, може реалізуватися відповідно до норм як національного, так і міжнародного права.

Що ж відносно індивідуальної відповідальності за геноцид на національному рівні, то в законодавстві кожної країни закріплені правові норми, котрі визначають ступінь покарання за даний злочин. Так, наприклад, в Україні за вчинення цього акту, правопорушники будуть також нести кримінальну відповідальність. У статті 442 Кримінального кодексу йдеться, що вчинення актів геноциду «карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі», а «публічні заклики до геноциду, виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження та розповсюдження таких матеріалів — караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років» [6, с. 1163]. В цьому випадку,

публічні заклики до геноциду — це такі заклики, що повідомляються багатьом особам у їх присутності або із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, виступ по радіо чи телебаченні). Під матеріалами слід розуміти будь-які матеріальні носії інформації, друковану і рукописну продукцію, аудіо- та відеокасети, дискети, лазерні диски тощо. Поняттям «виготовлення» охоплюються первинне створення матеріалів, внесення змін до них, а також їх розмноження та розповсюдження. Розповсюдження таких матеріалів — будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення в інтернеті)

У Кримінальному кодексі Російської Федерації зазначається, що особи, котрі вчинили акт геноциду «караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до двадцяти років з обмеженням волі на строк до двох років, або довічним позбавленням волі, або смертною карою» [9]. Стаття 103 Кримінального кодексу Азербайджану гласить, що покаранням за геноцид є позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або ж довічним ув'язненням. Далі зазначається, що безпосереднє та явне підбурювання до здійснення будь-яких дій, передбачених статтею 103 караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Так, стаття 393 Кримінального кодексу Вірменії виносить покарання за злочин геноциду у вигляді позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі. У Білорусі акти геноциду «караються позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти п'яти років, або довічним ув'язненням, або стратою» [7, ст. 127]. У Кримінальному кодексі Казахстану, зокрема у статті 160 геноцид «карається позбавленням волі на строк від десяти до двадцяти років або довічним позбавленням волі. Ті самі діяння, вчинені у воєнний час караються позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років або смертною карою або довічним позбавленням волі» [8]. У Киргизії за цей злочин призначається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від дванадцяти до двадцяти років або смертною карою. У Таджикистані одним із видів покарання за злочин геноциду є також смертна кара.

Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності застосовується однаково і без будь-яких винятків до всіх осіб у межах їх відповідальності на рівні державної влади чи військового командування, виходячи з конкретної участі таких осіб у вчиненні актів геноциду. Так, посадова особа, що планує чи розробляє політику геноциду, армійський командир чи офіцер, який наказує своєму підлеглому вчинити акт гено-

циду чи який свідомо не вживає заходів для запобігання чи припинення такого акту, і підлеглий, який виконує наказ щодо вчинення акту геноциду, мають вважатися такими, що беруть участь у скоєнні злочину геноциду. Правосуддя вимагає, щоб усі такі особи несли відповідну кримінальну відповідальність. Так, стаття 6 Статуту Міжнародного трибуналу по Руанді наводить особливості настання індивідуальної кримінальної відповідальності:

1. «Особа, яка планувала, підбурювала, наказувала, здійснювала або іншим чином сприяла підготовці або вчиненню злочину геноциду несе особисту відповідальність;

2. Посадове положення обвинуваченого в якості глави держави або уряду або відповідального державного чиновника не звільняє цю особу від кримінальної відповідальності і не є підставою для пом'якшення покарання;

3. Той факт, що будь-яке з діянь було скоєно підлеглим, не звільняє його начальника від кримінальної відповідальності, якщо він знав або повинен був знати, що підлеглий збирається вчинити або вчинив таке діяння, і якщо начальник не прийняв необхідних заходів по запобіганню таких діянь;

4. Той факт, що обвинувачувана особа діяла за наказом уряду чи начальника, не звільняє її від кримінальної відповідальності, однак може розглядатися як підстава для пом'якшення покарання» [5].

Але, виходить так, що практична реалізація норм відповідальності за геноцид на національному рівні малоімовірна. Реальна можливість покарання фізичних осіб за геноцид бачиться у встановленні міжнародної кримінальної юрисдикції. Міжнародна індивідуальна відповідальність може наставати як у вигляді позбавлення волі, так і у вигляді штрафу. Сучасна практика не передбачає створення спеціальних міжнародних пенітенціарних установ, таких як в'язниця Шпандау, у якій відбували покарання засуджені Нюрнберзьким військовим трибуналом. Виконання вироків, винесених існуючими міжнародними кримінальними судовими органами, покладене відповідно до спеціальних угод на низку національних пенітенціарних установ. Реальна можливість притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб за здійснення чітко визначених у міжнародному праві злочинів є логічним підтвердженням руху держав у своєму прагненні до міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю.

При скоєнні державою злочину геноциду важливо розуміти, що «потерпілою стороною» виступає міжнародне співтовариство

в цілому. І сьогодні можна вважати загальновизнаною нормою міжнародного права положення, що будь-який міжнародний злочин, скоєний з боку держави, у тому числі геноцид, завдає шкоди всім державам світу, що наділяються особливими правами і зобов'язаннями відносно покарання держави-правопорушника. На цій підставі припинення актів геноциду можуть вимагати всі держави. Міжнародно-правова відповідальність держави-деліквента за геноцид, як і за будь-який інший злочин, що віднесений до міжнародного права, може бути матеріальною та нематеріальною. До форм матеріальної відповідальності за геноцид можна віднести: 1) Реституцію; 2) Компенсацію; 3) Відсоток.

Забезпечення реституції, відповідно до статті 36 «Проекту статей про відповідальність держав», є обов'язком держави, відповідальної за міжнародно-протиправне діяння. Реституція являє собою відновлення становища, яке існувало до вчинення протиправного діяння. Також, держава відповідальна за міжнародно-протиправне діяння, зобов'язана компенсувати збитки, завдані таким діянням, в тому обсязі, в якому збиток не покривається реституцією. Стаття 39 свідчить, що при необхідності з метою забезпечення повного відшкодування з основної суми, що підлягає виплаті, виплачуються відсотки [3].

Так, основною і, мабуть, єдиною формою нематеріальної відповідальності держави за злочин геноциду перед міжнародним співтовариством виступає сатисфакція — «це задоволення нематеріальних вимог для відшкодування шкоди, заподіяної насамперед честі і гідності потерпілої держави, її політичним інтересам» [1, с. 93]. Сатисфакція може бути здійснена за допомогою:

- 1) вибачення державою-правопорушницею;
- 2) запевнення про недопущення повторення аналогічних неправомірних дій у майбутньому;
- 3) визнання факту злочину;
- 4) притягнення осіб, винних у скоєнні злочину геноциду національними судами держави-правопорушниці;
- 5) звільнення посадових осіб державних органів, які тим чи іншим чином брали участь у скоєнні актів геноциду.

Сатисфакція може також здійснюватися і в інших формах. Різновидом сатисфакції за скоєння злочину геноциду є таке обмеження суверенітету держави-деліквента, як вилучення з-під його юрисдикції і притягнення до Міжнародного Суду ООН фізичних осіб цієї держави, які вчинили даний злочин. Держави, які вчиняють акти геноциду, несуть наступні міжнародно-правові зобов'язання щодо жертв зазначених порушень:

- 1) розслідувати всі подібні випадки, переслідувати та карати винних осіб;
- 2) надавати жертвам адекватне відшкодування завданої шкоди;
- 3) відсторонювати осіб, що скоїли такі акти, від займаних ними посад у правоохоронних та інших органах влади.

На практиці, якразовими прикладами притягнення осіб та держав-деліквентів до відповідальності за геноцид можуть виступати Нюрнберзький військовий трибунал, створений для визначення вини та покарання причетних до злочинів та масових убивств у роки Другої світової війни, трибунали по Югославії та Руанді. Так, наприклад, у висновку Нюрнберзького процесу було: визнано злочинною політику цілої держави (Німеччини); засуджено ідеологію; засуджено діяльність злочинних організацій, керівний склад націонал-соціалістської партії. Це був перший в історії досвід засудження злочинів державного масштабу — правлячого режиму, його каральних інститутів, вищих політичних і військових діячів, що стало, в подальшому, прикладом та фундаментом для вирішення подібного роду конфліктів міжнародного рівня.

Притягнуто до відповідальності за злочин «проти людства» за вироком Міжнародного трибуналу по Руанді було чи мало осіб, в тому числі і директор руандійської телерадіокомпанії, котрого було засуджено до шести років тюремного ув'язнення за публічне підбурення до вбивства за етнічною ознакою, колишній міністр внутрішніх справ Руанди, якого засудили до 30 років ув'язнення за підбурювання до здійснення геноциду та співучасть у цьому злочині. Для притягнення до відповідальності осіб, які не потрапили у сферу юрисдикції трибуналу, котрий розглядає справи лише найважливіших організаторів геноциду, у країні створено систему місцевих судів, котрі винесли не менше 100 смертних вироків.

У висновку варто зазначити, що все-таки міжнародне співтовариство недостатньо підготовлене для боротьби з геноцидом, і в даний час не існує спеціального міжнародного органа, який був би прямо уповноважений реагувати на ці та інші міжнародні злочини, так що реагування на цей злочин буде і надалі залишатися питанням, яке мають вирішувати окремі держави. Хоча існуюче положення аж ніяк не є задовільним, все-таки заборона в сучасному міжнародному праві застосування сили та встановлення принципу мирного врегулювання спорів поряд з принципом пропорційності являють собою певні гарантії проти зловживання. При відсутності належного інституційного та процедурного механізмів, що мають компетенцію реагувати на злочин геноциду від

міжнародного співтовариства в цілому, всі держави могли б бути наділені повноваженнями щодо прийняття відповідних санкцій стосовно держави-правопорушниці. Згідно з сучасним міжнародним правом, всі держави можуть реагувати на злочин геноциду, навіть якщо цей злочин їх безпосередньо не зачіпає.

Список використаних джерел:

1. Игнатенко Г.В. Международное право. Учебник для вузов / Г. В. Игнатенко, О. И. Тиунов. — Москва:Издательская группа НОРМА ИНФРА, 1999.—584с.
2. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказания за него // Права человека: Сборник международных документов. — М.: Юридическая литература. — 1998. — С. 84–88.
3. Проект статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния 2001 г. / Доклад Комиссии международного права о работе пятьдесят третьей сессии: док. ООН А/56/10. Нью-Йорк: ООН, 2001. — С. 26–46.
4. Римський статут міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс]. —Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588
5. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді [Електронний ресурс]. —Режим доступу:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d65
6. Сташис В. В. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / В. В. Сташис, В. Я Тацій. — К.:Видавничий дім, 2004. —1193с.
7. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Електронний ресурс]. —Режим доступа:
8. <http://pravo.kulichki.com/vip/uk/>
9. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Електронний ресурс]. —Режим доступа:<http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00087&ogl=all>
10. Уголовный кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс]. —Режим доступа: <http://base.garant.ru/10108000/>

Стаття надійшла до редакції 29.03.2014.

Борисенко Ю.Е. Виды и формы ответственности за преступления геноцида

Статья посвящена актуальной на сегодня проблеме—ответственности за преступление геноцида. Подробно рассматриваются виды и формы ответственности в соответствии с нормами национального и международного права.

Ключевые слова: геноцид, преступление, индивидуальная ответственность, международно-правовая ответственность, международный трибунал.

Borysenko I.E. Kinds and forms of responsibility for a crime of genocide

This article is devoted to the nowadays problem—responsibility for a crime of genocide. Kinds and forms of responsibility are in detail examined according to the national and international law.

Key words: genocide, crime, individual responsibility, responsibility under international law, international tribunal.

© Борисенко Ю. Е., 2014